

“חזית ועורף לב אחד”: תוכן מופק־יצרכנים וחוסן חברתי בגוגל מפות

שירלי דרוקר שטרית וחיים נוי*

תקציר

המחקר מתמקד בניתוח איכותני של תוכן מופק־יצרכנים (תמ"י) בגוגל מפות, במטרה לבחון את מרכיבי החוסן החברתי. הניתוח נערך על רקע שני משברים בעלי אופי שונה בדרום ישראל: האחד תיירותי ואקוטי, בעקבות מגפת הקורונה, והשני ביטחוני באופיו ונובע מ"שגרת חירום מתמשך" באזור עוטף עזה. במחקר נותחו 2,000 טקסטים שפורסמו בגוגל מפות לאורך שנה וחצי - מפברואר 2020 (תחילת משבר הקורונה בישראל) ועד אוגוסט 2021 (לאחר מבצע "שומר החומות"). הטקסטים נאספו מפרופילים של 20 אטרקציות ואתרי תיירות במרחבים פריפריאליים דרומיים בישראל ובאופן ממוקד באזור עוטף עזה. במחקר נמצאה שכיחות ודומיננטיות של תמ"י המדגים חיזוק של מרכיבי החוסן החברתי בפלטפורמת גוגל מפות, ובמידה פחות נמצא גם תמ"י המדגים פגיעה בהם. התרומה העיקרית של המחקר היא בחידוש שבניתוח תמ"י ספונטני בפלטפורמות הערכה דיגיטליות, וספציפית פלטפורמות מבוססות־מיקום, לאור תאוריית החוסן החברתי. זאת, הן בנוגע לחוסן חברתי בישראל והן בנוגע למשברים אקוטיים ומתמשכים בעולם.

מבוא

תושבי אזור עוטף עזה - יישובי קו העימות הדרומי באזור הנגב המערבי - מתמודדים עם איום ביטחוני מתמשך מאז תחילת שנות האלפיים. האיום כולל ניסיונות חדירה ליישובים הצמודים לגדר, ירי פצצות מרגמה ורקטות קסאם ועוד, ומערער תדיר את שגרת חייהם של התושבים, החווים מצבי דחק קשים וחרדה מתמשכת. למעשה,

* שירלי דרוקר שטרית, בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת בר־אילן (shirleydruker@gmail.com)

פרופ' חיים נוי, בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת בר־אילן (chaim.noy@biu.ac.il)

אוכלוסייה זו חיה במה שמכונה "שגרת חירום מתמשך", מושג המוזכר תכופות באמצעי התקשורת בישראל ומתאר דרכים לניהול חיי היום-יום של אזרחים המצויים תחת איום ביטחוני רציף (קלמן-הלוי ומסרמן-אזולאי, 2020). נוסף לאיום הביטחוני, מגפת הקורונה חשפה את האזור גם לאתגר תיירותי. לפי נתוני המשרד לפיתוח הפריפריה, הנגב והגליל (2022), עשרה אחוזים ממקורות הפרנסה בעוטף עזה הם מתיירות נכנסת, הסובבת סביב ירידי איכרים ופסטיבלים, סיורי אוכל וחקלאות, אירועים אזוריים ייחודיים (דוגמת "דרום אדום"), סדנאות אומן, בתי הארחה ו"תיירות גבולות" - סיורים מודרכים לאורך קו הגבול עם רצועת עזה. במהלך המגפה, פעילויות תיירות רבות הוקפאו או בוטלו, וקהילות האזור נאלצו לבצע התאמות ייחודיות.

אם כן, מדובר באתגר רב-ממדי המחייב התמודדות המבוססת על רמות גבוהות של חוסן, קהילתיות וחדשנות. בהיעדר מחקר אמפירי המתמקד באזור עוטף עזה על רקע המשברים השונים שפגעו בו במקביל - הביטחוני והתיירותי - אפשר להניח כי החוסן החברתי ניצב בפני אתגרים רבים. על כן, מבחינה תאורטית מחקר זה מתבסס על העקרונות שהתוותה תאוריית החוסן החברתי, כפי שנחקרו במשברים מגוונים בזירות שונות בישראל ובעולם, תוך התאמה למאפיינים הייחודיים של המשברים השונים בעוטף עזה מזה, ושל הפלטפורמה המקוונת מזה.

כלי תקשורת - ממוסדים ולא ממוסדים - הם אמצעים חשובים להעברת מידע, פרשנות וחיזוק האחדות באוכלוסייה, בעיקר בעיתות משבר והסלמה ביטחונית (ישראל, 2020). מחקרי תקשורת קודמים שעסקו בחוסן החברתי ועקרונותיו נטו להתמקד בעיתות חירום, היינו מלחמות וסבבי לחימה (לב-און, 2010; Elran et al., 2015), וכן באמצעי תקשורת מסורתיים, המאופיינים בהעברת מסרים "מלמעלה למטה" (top-down). לעומת זאת, המחקר הנוכחי מתמקד בתכנים "מלמטה למעלה" שנכתבו במהלך "שגרת חירום מתמשך" בפלטפורמת ההערכה הדיגיטלית גוגל מפות (Google Maps). מטרת המחקר היא לבחון ולנתח תוכן מופק צרכנים (תמ"י) המתייחס לאזור עוטף עזה, כדי לזהות כיצד התכנים בפלטפורמה מבטאים את מרכיבי החוסן החברתי (מבחינה פונקציונלית ודיספונקציונלית). עד כה לא נערכו מחקרים בנושא שיח תקשורת מקוון, ספונטני והידודי (אינטראקטיבי) בפלטפורמות הערכה דיגיטליות לגבי מרחבים פריפריאליים בהקשר של חוסן חברתי בישראל. הפלטפורמה של גוגל מפות משרתת משתמשים מגוונים למטרות שונות וחושפת תמונת מצב עשירה. היא נשענת על תיאורים מילוליים של חוויות, הערכות וכיו"ב, לצד תמונות, סרטונים ודירוג מספרי (כוכבים).

במחקר זה ניתחנו 2,000 יחידות תמ"י שנכתבו ושותפו בפלטפורמת גוגל מפות לגבי אזור ספציפי - עוטף עזה. הניתוח נעשה על פי מרכיבי החוסן החברתי שניסחו הובפול ואח' (Hobfoll et al., 2021), הכוללים: תחושת ביטחון, מסוגלות, לכידות חברתית, תקווה ורגיעה. אנו נשענים גם על התובנות התאורטיות והאמפיריות המעודכנות העולות ממחקרה של בן-עטר (Ben-Atar, 2018), לפיהן חלק מעקרונות ההתערבות ומרכיבי החוסן החברתי עשויים להתבטא באופן דיספונקציונלי באמצעות תכנים ומסרים הפוגמים במרכיבי החוסן החברתי. סקירת הספרות שלהלן נפתחת בתאוריית החוסן החברתי, ועוברת לתיאור המצב הספריפראלי של אזור עוטף עזה וריבוי המשברים בו. חלקה השלישי של הסקירה עוסק בתוכן מופק-יצרנים בפלטפורמת הערכה מקוונות, ומוביל לתיאור שיטת המחקר האיכותנית שבה השתמשנו.

סקירת ספרות

חוסן חברתי

המושג חוסן (Resilience), שנדד בסוף שנות ה-80 מהמדעים המדויקים אל מדעי החברה (כהן, 2015), מוגדר כהסתגלות חיובית למצבי דחק ומצוקות קשות בחיי היום-יום (Kimhi et al., 2012). בספרות המחקרית חוסן מתואר כיכולת להתרגל למצבים חדשים בעקבות אסונות, סכנות ומצוקות תוך הפגנת גמישות (Chesak et al., 2019). חוסן מתבטא כאשר יחידים וקבוצות החווים משבר או אירוע טראומטי מצליחים לתפקד ביציבות לאורך זמן (Bonanno, 2005). הגדרות אלו טומנות בחובן שני תנאים מרכזיים: ראשית, היחשפות לאיום ממשי וחרף, ושנית, הסתגלות חיובית חרף הקשיים בהתפתחות הטבעית של האדם (Greene, 2002).

חוסן חברתי (Social resilience) הוא מונח המתייחס ליכולתה של מערכת חברתית להתמודד עם משברים, אם במהלכם ואם לאחר התרחשותם (בן נשר ואח', 2002). המושג מצביע על יכולתה של מערכת חברתית (קבוצה או קהילה) לשמר רציפות תפקודית סבירה בצילן של הפרעות מתמשכות ואקוטיות (א' לביא ואח', 2021). המושג מתייחס לסך הפעולות שנוקטת הקהילה אשר משלבות יכולות אישיות וקבוצתיות ומעידות על תגובה יעילה לשינויים. החוסן החברתי תורם לשימור הפרופורציה שבין עוצמת הפגיעה בקהילה, מחד גיסא, ובין יכולת התפקוד של המוסדות החברתיים שבה, מאידך גיסא. נוסף על כך, החוסן החברתי קשור לתמיכה שמעניקה הקהילה לחבריה במהלך משבר וליכולתה לשוב לשגרה (Norris et al., 2008).

לאחר פיגוע הטרור במגדלי התאומים בניו יורק ב־11 בספטמבר 2001, כינס החוקר סטיבן הובפול צוות מומחים בין־לאומי במטרה לגבש אופני טיפול באוכלוסיות שנפגעו מאסון כלשהו - החל באסונות טבע (צונאמי, שרפות, רעידות אדמה) וכלה בהתקפות טרור. המומחים, שרובם הגיעו מתחום בריאות הנפש, זיהו וניסחו בשנת 2007 חמישה עקרונות אוניברסליים, שזכו מאז להצלחה בקידום חוסן חברתי בעת אירועי חירום או אחריהם, ללא קשר לאופי האסון, היקפו או ההקשר שלו. עקרונות אלו יושמו במחקרים שבחנו תכנים תקשורתיים וזוהו כמרכיבים היכולים לתרום לחוסן הקהילתי/חברתי (ר' למשל בן־עטר, 2017). המרכיבים הם: תחושת ביטחון, מסוגלות, לכידות חברתית, תקווה ורגיעה (Hobfoll et al., 2021).

מרכיב תחושת הביטחון נוגע ליכולת להזים שמועות, לקבל מידע על אחרים משמעותיים ולהשתמש בתקשורת כדי לקבל מידע מפורט ואמין. תחושת ביטחון נוצרת כאשר יש ידיעה והבנה של המצב והמציאות, לצד יכולת להתמודד עימם. מרכיב המסוגלות קשור להחזרת תחושת המסוגלות העצמית והקבוצתית ולאמונה שאפשר להתמודד עם המצב והקושי. מסוגלות היא גם היכולת למצוא פתרונות חדשים לבעיות שעד כה לא קיבלו מענה. מרכיב הלכידות החברתית מתקשר להיעדר סכסוכים חמורים בין חברי הקהילה ולתמיכה הדדית וסולידריות. מרכיב התקווה פירושו תהליך נפשי המתבטא במסרים אופטימיים שנועדו לסייע להתמודדות עם איומים. מרכיב הרגיעה נוגע לצריכה מושכלת ומבוקרת של דיווחים מעוררי חרדה בתקשורת. מסרים רגשיים המסייעים להתגברות על מחשבות ורגשות שליליים מבססים את תחושת הרגיעה. החוקרים בתחום מסכימים ביניהם כי חוסן חברתי מנבא התמודדות מוצלחת עם מצבי דחק, וחיזוק מרכיבי החוסן החברתי מסייע לקהילה להסתגל למציאות חדשה ולחזור לתפקוד במהירות האפשרית (Hobfoll et al., 2015; Hobfoll et al., 2021).

בהקשר זה, וביחס למרכיבי החוסן שצוינו, נדגיש שברמה המעשית ישנם הבדלים בין תמיכה מוסדית לתמיכה קהילתית מבחינת האופנים שבהם כל אחת מהן עשויה לתרום למרכיבי החוסן החברתי. למשל, דיווחים בתקשורת הממוסדת על סגירת כבישים וצירי תנועה או תזוזת כוחות צבאיים וסוללות "כיפת ברזל" קשורים לתמיכה מוסדית. גם קבלת הכוונה מפיקוד העורף וכן זמינות של עובדים סוציאליים או של צוותי ביטחון, רפואה וכיבוי אש הן דוגמאות לתמיכה מסוג זה. הללו תורמים לכלל מרכיבי החוסן שהוזכרו, ובמצבי חירום מדגימים בעיקר שניים מהם - תחושת ביטחון ומסוגלות. תמיכה קהילתית מתבטאת בפועלם של צוותי חירום יישוביים, אשר בזמני רגיעה מכשירים בעלי תפקידים, מגייסים משאבים ומארגנים רשימות קשר ותיאומים בין־מוסדיים, ובעת חירום נרתמים לפעולה מיידית ועומדים בקשר רציף עם צוות החירום האזורי. דוגמאות נוספות לתמיכה קהילתית הן שיתופי פעולה כלכליים בין

עסקים במועצות המקומיות (לכידות חברתית), ושמירה על המשכיות השגרה - למשל פתיחת גני הילדים הפרטיים, הממוגנים במלואם, בעוטף עזה - המדגימה את מרכיב המסוגלות.

עוטף עזה נחרב ספריפריאלי ומרובה משברים

היישובים באזור הנגב המערבי, המכונה "עוטף עזה", מצויים באזורי גבול הסמוכים לרצועת עזה. מושג זה הוא קונסטרוקט מרחבי המשמש את מוסדות המדינה ואמצעי התקשורת. הוא משמש גם את תושבי האזור, המחליפים לעיתים את המילה "עוטף" במילה "חוטף" כדי להדגיש שאין זה רק אזור עימות, אלא גם אזור מקופח שמתמודד מזה שנים רבות עם שגרת חירום (להרחבה ר' בן-עטר ובן-אשר, 2018). בשנת 2007 חוקקה הכנסת את "חוק הסיוע לשדרות וליישובי הנגב המערבי" על פיו אזור עוטף עזה הוא אזור קו עימות הזכאי להטבות מיוחדות (Vinarb, 2021). באותה שנה נחתם גם צו המכיר ביישובי העוטף כ"ספר", ובכך מעניק זכות לפיצוי עקיף מקרן הפיצויים בהתאם לחוק מס רכוש (Chaitin et al., 2022).

עד קום המדינה, השוליים הגיאוגרפיים בישראל לא היו בחזקת פריפריה חברתית. לפי אביטן (2009), "הספר נחשב למרחב ההגשמה בתהליך יצירת המדינה, והנכונות להתיישבות בו הוצמדה לערכים כמו חלוציות, גבורה, אומץ לב והקרבה" (עמ' 33). באזורי הספר, היינו במושבים ובקיבוצים, התיישבו אוכלוסיות חזקות יחסית (Curtis & Chertoff, 1977), שניצבו בראש הסולם החברתי, ובמובן מסוים "דווקא הם נחשבו למרכז: ראש החץ של רעיון החזרה היהודית לארץ ישראל" (רוזנטל, 2012, עמ' 2). לאחר הקמת המדינה ובעקבות גלי העלייה ההמונית, חל מפנה בגישתם של אנשי ההתיישבות הוותיקה וההנהגה כלפי הספר. כפי שכתבו גונן וחסון (1974), "במקום 'חלוצים' נשלחו אל הספר 'חלושים' כדי למלא את המשימה הגיאופוליטית" (עמ' 313). הספר הגיאוגרפי הפך לפריפריה חברתית בדמות עירות פיתוח שהוקמו סמוך למושבים ולקיבוצים, ובהן התגוררו בעיקר מהגרים מזרחים (Tzfadia & Gigi, 2022).

רבות השנים, בעקבות המהפך הפוליטי בשנת 1977 והמשבר הכלכלי בתנועה הקיבוצית, שלווה בירידת קרנה החברתית-תרבותית, החל ערכו של הספר לרדת ולהתקרב לערך הפריפריה הסמוכה לו. המושג העדכני "ספריפריה" (frontieriphery), אותו טבעו יפתחאל וצפדיה (2008), מתאר יישובים שנותרו מאחור במרוץ לקדמה, אשר שוליותם, הנובעת ממיקומם הגיאוגרפי ומחיבורם הרופף לאמצעי התקשורת, מובילה בין היתר לתת-ייצוג במדיה (Gigi & Tzfadia, 2023). מושג זה מתייחס לתהליך שקיעת הספר, שבעבר היה נחשק ומעורר התפעלות, לעמדת נחיתות. חשוב להדגיש כי בשנת

2023, בעת כתיבת שורות אלה, מעמדם של יישובי הספר בגבול הדרומי של ישראל עולה על מעמדן של ערי הפיתוח סביבם, בשל תהליך ה"פריפריאליזציה". זהו תהליך שבו יישובים הופכים לשוליים בסביבתם - סביבה אשר במקרים רבים נחשבת שולית כולה - עקב הבדלים בין אוכלוסיות שונות (Tzfadia & Gigi, 2022). כאמור, המחקר הנוכחי מתמקד בתמ"י בגוגל מפות, שנכתב, הופק ושותף לגבי אתרים ואטרקציות באזור עוטף עזה - אזור ספריפריאלי שידע משברים מסוגים שונים בתקופת המחקר.

היסטוריה של ריבוי משברים בעוטף עזה

ירי הרקטות לעבר עוטף עזה החל בשנת 2001, בעיצומה של האינתיפאדה השנייה, והפך בהדרגה לאחד האיומים המרכזיים על מדינת ישראל בכלל ועל אזור זה בפרט. בשנים האחרונות נוספו לירי גם הפרחות של בלוני תבערה ונפץ וחדירות תת-קרקעיות לשטחי ישראל. האיומים הללו משבשים את השגרה בעוטף עזה ומערערים את המרקם החברתי של האוכלוסייה האזרחית. כבר למעלה משני עשורים סובלים תושבי האזור מ"טפטופים" בדמות ירי רקטות, ובמציאות מורכבת זו מתרחשים מעברים מרובים בין מצבי חירום אקוטיים לשגרת חירום מתמשך (ת' לביא ואח', 2015). בחברה הישראלית, נפוצו אמרות כגון "דין שדרות כדין תל אביב" (יגנה, 2021) ו"עוטף-חוטף" (בן-עטר ובן-אשר, 2018), המבטאות ביקורת ציבורית ועממית על אוזלת היד של רשויות השלטון ועל ההתעלמות המתמשכת ממצוקת תושבי האזור.

במקביל למשבר הביטחוני, בתקופה שבה נערך המחקר התמודדו יישובי עוטף עזה גם עם שיאו של משבר הקורונה העולמי. התפשטות נגיף הקורונה בישראל החלה לקראת סוף חודש פברואר 2020, והשלטונות נקטו צעדים רבים במטרה לצמצם את התפשטות הנגיף, ובהם: הטלת סגרים, איסורים על התקהלויות, סגירת הגבולות בפני אזרחים זרים, החלת מתווה התו הירוק והסגול ועוד. הגבולות אלה פגעו רבות בענף התיירות בעוטף עזה (אייכנר וסניור, 2020; בוטוש, 2020; הרמן ואח', 2021), וזאת בעיקר בשל הסתמכותו על "תיירות משתתפת".

מספרות המחקר עולה שבשנים האחרונות תיירים מחפשים פורמטים חדשים של תיירות, ומעדיפים תיירות משתתפת, אשר שמה דגש על השתתפות פעילה באטרקציות (Inkson, 2019). המחקרים מדווחים על עלייה ניכרת בביקוש לחוויות המבוססות על השתתפות בקרב תיירים ומטיילים מקומיים, דוגמת סדנאות בישול מקומיות, אירוח ביתי וכפרי, סדנאות לייצור וטעימות גבינות ויין, תיירות גבולות, תיירות אקסטרים ועוד (טל וקולינס-קריינר, 2013; שמאי ואח', 2015; 2012; Fonseca & Ramos, 2012). חוויות מסוג תיירות משתתפת מוצעות בשפע מחוץ לאזורי התיירות המרכזיים, וב ישראל אטרקציות

רבות מסוג זה מצויות בנגב ובגליל. התיירות באזור עוטף עזה כוללת סדנאות אומן ובישול מקומי, ירידי איכרים, פסטיבלים ואירועים אזוריים, סוירים מודרכים לאורך הגבול עם רצועת עזה, אתרי תרבות ומורשת ועוד (המשרד לפיתוח הפריפריה, הנגב והגליל, 2022). פעילויות אלה של תיירות משתתפת נפגעו מאוד בתקופת הקורונה עקב הסגרים, האיסורים על התקהלויות וכדומה.

המשברים שאליהם מתייחס מחקר זה הציבו בפני תושבי עוטף עזה בכלל, ובפני ראשי המועצות ואנשי המקצוע בפרט, אתגרים רבים. כאשר משברים ומצבי חירום מוגבלים בזמן, המבט אל נקודת הסיום מסייע לגייס כוחות להתמודדות (Karantzas et al., 2022). אולם נראה כי למשברים שעימם התמודדו תושבי עוטף עזה בתקופת המחקר, שהתמשכו והיו כרוכים באי־ודאות, לא הייתה נקודת סיום באופק. במציאות שכזו נדרשת הקהילה להפגין הסתגלות, יכולת התאוששות מהירה, יצירתיות וקידום החוסן החברתי כדי לשמור על איזון. בנקודה זו נבקש לציין שבמחקר הנוכחי אנו בודקים באיזה אופן הגיבו יצרנים בגוגל מפות לאטרקציות תיירותיות, שרובן בבעלות פרטית של תושבי עוטף עזה וממוקמות בתוך בתיהם הפרטיים או בסמוך להם. במהלך ניתוח התכנים ביקשנו לזהות לאילו מהמשברים מתייחסים הטקסטים, אילו מרכיבי חוסן חברתי באים בהם לידי ביטוי, וכיצד מתבצעת פנייה מקוונת לתושבי עוטף עזה (כמו גם לנמענים אחרים) באמצעות תמ"י בגוגל מפות.

מחקרים קודמים על החוסן החברתי בעוטף עזה התמקדו בעיקר בתקופות מוגבלות - לרוב במבצעים צבאיים. כך למשל מחקרם של אלרן ואח' (2015), שהתמקד במועצות אשכול ושער הנגב ובחן את התנהלות התושבים ותרומתה לחוסן במהלך מבצע "צוק איתן". במחקר המשך של פדן ואלרן (2018) נבחנו שישה יישובים באזור במטרה לזהות את תרומתם של מאפיינים ייחודיים לחוסן החברתי (מידת דתיות, סוג יישוב ועוד). בסקר עמדות המכונה "ברומטר ספיר" (רוסט ואח', 2016) נבחן החוסן החברתי של תושבי הנגב המערבי בהתבסס על תחושותיהם והערכתם של המשיבים. מחקרים מתחום התקשורת התמקדו אף הם בעיתות חירום, כגון מחקרו של לב־און (2010) על תפקודי המדיה החדשים במהלך מלחמת לבנון השנייה ותרומתם לחוסן, ומחקרה של בן־עטר (2019), שעסק בתרומתם של שידורי הרדיו החינוכי לתחושת החוסן הקהילתי במהלך שלושה עימותים צבאיים: "עמוד ענן", "עופרת יצוקה" ו"צוק איתן".

החידוש שמציע המחקר הנוכחי נעוץ בניתוח איכותני של תכנים (יחידות תמ"י) שנוצרו ב"שגרת חירום מתמשך" - שגרה המתאפיינת בריבוי והצטברות של משברים שונים באופיים. נוסף על כך, המחקר מתמקד בפלטפורמת הערכה דיגיטלית המדגימה תיווך "מלמטה־למעלה", ומעודדת ניסוח והפקת תמ"י בידי משתמשים מן השורה, ולא

רק בידי התקשורת הממוסדת. תכנים אלו כוללים שיח ספונטני שלא הופק במסגרת מחקרית, אותו ניתחנו בהתאם למרכיבי החוסן החברתי.

תוכן חופק-יצרניים בפלטפורמות הערכה מקוונת

מחקרים רבים עוסקים ביכולתה של התקשורת המשודרת, המודפסת והמקוונת לתמוך בקהילות בזמני משבר (בן-עטר ואח', 2021; ויצטום, 2006; Ross, 2003; Kaplan, 2009; Steinert, 2021). אמצעי התקשורת יוצרים סולידריות ותחושת שייכות (דורי-הכהן, 2012), מגבירים את אמון הציבור בממסד (Su, 2020) ותורמים להגברת החוסן (בן-עטר, 2017). בימינו, הזירה הדיגיטלית היא מתחרה בעלת משקל לאמצעי התקשורת המודפסים והמשודרים. פלטפורמות דיגיטליות מאופיינות בהשתתפותיות, כלומר בכך שאין בהן משדרים וקולטים (מוענים ונמענים) מובחנים, וכל משתמש הוא בעת ובעונה אחת גם יצרן וגם צרכן של מידע ותכנים (או יצרן, Prosumer; ר' בהמשך). זוהי זירה הידודית, הנגישה למי שמבקשים להעביר מסרים ולהשמיע קול לגבי המציאות שהם חווים בחיי היום-יום (תושבים ומקומיים) או במהלך ביקור (תיירים ומבקרים).

אחת מפלטפורמות התקשורת המקוונות הגדולות ברשת היא גוגל מפות, המאפשרת בין היתר להעביר מסרים, תכנים, ביקורות והתרשמויות מילוליות וחזותיות לגבי אתרים, מרחבים, פעילויות וקהילות. זוהי פלטפורמת הערכה המשמשת מקור מרכזי למידע על אתרים יום-יומיים ותיירותיים (Van der Zee & Bertocchi, 2018). כוחה נובע לא רק ממספר המשתמשים האסטרונומי, אלא גם מאופני השימוש, שהפכו אותה למרכזית בחייהם של רבים (Vasquez, 2014). הפלטפורמה ממחישה היטב את המעבר ממדיה לגיאומדיה - "מצב שבו התקשורת נמצאת בכל מקום, מודעת למקום ותומכת במשוב בזמן אמת" (McQuire, 2019, p. 2).

המושג "יצרן" (Prosumer), שטבע טופלר (Toffler, 1980), הוא הלחם של יצרן וצרכן. הוא מתייחס לצורת חליפין דינמית, המבוססת על מעורבות בתהליך הייצור, השיווק וההפצה של תכנים ומסרים (Niezgoda, 2013). כשנאשים מייצרים וגם צורכים מידע בגוגל מפות מבלי לקבל תמורה כספית, הם למעשה יצרניים. התמ"י בגוגל מפות מורכב מפריטים בעלי אופנויות (מודליות) מגוונות (טקסט כתוב, תצלומים, סרטוני וידיאו, דירוג כוכבים, סימון "אהבת" ועוד), אותם מעלים היצרנים לפלטפורמה מרצון וללא תשלום. תמ"י מאפשר ליצרנים לספר באופן דיגיטלי ופומבי על החוויות שחוו כמבקרים, תיירים ומקומיים. בעידן המדיה החדשים, היצרנות מיטיבה לגלם את דפוס ההשתתפות הדיגיטלית בפלטפורמות הערכה, היות שיצרנים גם מפרסמים וגם מגיבים על תכנים שהעלו אחרים. מוניטין דיגיטלי מוצלח - המבוסס על הערכות

חיוביות - עשוי לתרום רבות לעסקים, מקומות וקהילות, תוך חשיפת נקודות החוזק (והחולשה) שלהם ללא עלות כספית. לפי סקר שערכה חברת גוגל (Kuczynski, 2021) לקוחות, תיירים ומקומיים צפויים להוציא סכומים גדולים בעסקים שזכו לביקורות מצוינות בפרופיל בגוגל מפות בהשוואה לעסקים דומים שקיבלו ביקורות נמוכות. כמו כן, 86% מהמשיבים טענו כי יהססו להגיע לעסקים שקיבלו ביקורות שליליות רבות בגוגל מפות. בתקופה שבה ההנחיות בישראל השתנו תדיר עקב המצב הביטחוני ומשבר הקורונה, תמ"י חיובי, המכיל מסרים עדכניים מגברי חוסן, יכול לסייע רבות לאוכלוסייה המקומית בעוטף עזה (פונקציה), ואילו תמ"י שלילי עלול להיות מעכב חוסן (דיספונקציה).

שיטת החקר

איסוף הנתונים

במחקר זה נותחו 2,000 יחידות תמ"י שהועלו ליישום גוגל מפות במשך שנה וחצי: מפברואר 2020 (תחילת משבר הקורונה בישראל) ועד אוגוסט 2021 (לאחר מבצע "שומר החומות"). ביקשנו לבחון כיצד מתבטאים מרכיבי החוסן החברתי בתמ"י בגוגל מפות. החומרים נאספו ידנית מפרופילים של 20 אטרקציות ואתרי בילוי ופנאי בבעלות יהודית במרחבים ספיריטואליים בדרום ישראל, ובאופן ממוקד - במושבים וקבוצים בעוטף עזה, השייכים למועצות האזוריות אשכול, שער הנגב, שדות נגב וחוף אשקלון. היישובים במחקר נבחרו לפי שלושה משתנים: (1) **מדד הפריפריאליות** (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2022) **והמדד החברתי-כלכלי** (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2023); (2) **החלטת ממשלת ישראל מספר 566 - תוכנית לחיזוק החוסן האזרחי בעוטף עזה לשנים 2021-2022** (משרד ראש הממשלה, 2020); (3) **רשימת היישובים הזכאים לפטור ממס לפי תקנות מס הכנסה** (רשות המסים בישראל, 2019).

בשלב הראשון של איסוף הנתונים דגמנו ידנית מ־20 הפרופילים 3,207 יחידות תמ"י שבהן הטקסטים כללו לפחות עשר מילים, כמקובל במחקרים איכותניים העוסקים בהערכות מקוונות (ר' למשל: Druker Shitrit & Noy, under review). בשלב השני התמקדנו בטקסטים שנכתבו בעברית ואנגלית (94% מהטקסטים), ונותרו בידינו 3,014 יחידות תמ"י. בשלב השלישי ביצענו דגימה מכוונת (Intensity sampling), שמטרתה לסייע בהתמקדות בתופעות מסוימות ולהוסיף מידע שאינו אקראי (Suri, 2011). איתרנו טקסטים עם מילים כגון "קורונה", "סגר", "מסכה", "מסוכן", "טילים", "מפחיד", וכן כינויי רמז מרחביים ("שם", "פה"), במטרה לזהות עיסוק באחד המשברים או בשניהם באזור עוטף עזה. בשלב הרביעי והאחרון דגמנו 100 יחידות תמ"י מכל פרופיל מתוך

הטקסטים שנותרו, לפי קטגוריית "החדשים ביותר", ובסך הכול התבססנו על 2,000 יחידות תמ"י מהקורפוס כולו. מאחר שהמחקר מבוסס על ניתוח איכותני, ובעקבות מחקרים קודמים שהתמקדו בניתוח איכותני של הערכות מקוונות, סברנו ש־2,000 יחידות תמ"י מרכיבות קורפוס עשיר דיו. האורך הממוצע של הטקסטים שניתחנו הוא 27 מילים, והם מובאים כלשונם, ללא כל שינויים או תיקונים.

ניתוח הנתונים

הטקסטים נותחו וסווגו בהתאם לחמשת מרכיבי החוסן שזוהו בספרות המחקר ופורטו לעיל: תחושת ביטחון, מסוגלות, לכידות חברתית, תקווה ורגיעה. הניתוח התבצע באמצעות כלי ניתוח שיח־מקוון מתאימים ובשיטות מקובלות במחקרים איכותניים, כגון ניתוח נרטיבי־מחקרי (Noy, 2015). שיטות אלה הותאמו לצורכי המחקר הספציפיים, וכוללות התייחסות למזמינויות הפלטפורמה ולהיבט המרחבי שלה, התואמים את הממד הגיאורפוליטי של המחקר. הקידוד נעשה בידי כל אחד משני המחברים בנפרד ובאופן בלתי תלוי. במקרים הבודדים שבהם נתקלנו באי־הסכמות או בטקסטים שסווגו תחת מספר קטגוריות, נערך דיון והתקבלה הכרעה משותפת. לאחר ניתוח, הדגמה וסיווג של כל מרכיב (ברמת הפונקציה), הצגנו בקצרה גם טקסטים שסיווגנו כמעכבי חוסן (ברמת הדיספונקציה). בתוך כל מרכיב ביצענו חלוקה פנימית של הטקסטים לפי המשבר שאליו התייחסו היצרנים, כאשר רק לעיתים זוהתה חפיפה והתייחסות לשני המשברים באותו טקסט. הניתוח כלל גם את דירוג הכוכבים המלווה את הטקסטים - מידע כמותי־יאורי שהעשיר את הממצאים ותרם להבנת ההערכה של האטרקציות - האם היא חיובית או שלילית. צינור הכוכבים ותיאור הממוצע שלהם מסייע להבין האם הערכת האטרקציה מצד היצרן היא נמוכה (למשל כוכב אחד) או גבוהה (למשל חמישה כוכבים).

ממצאים

כעת נדון בחמשת מרכיבי החוסן כפי שהודגמו בטקסטים היצרניים בגוגל מפות בנוגע לאטרקציות ואתרי תיירות בעוטף עזה. נציג בהרחבה מרכיבים שזיהינו כבולטים ודומיננטיים בקורפוס - תחושת ביטחון (29%) ולכידות חברתית (27%) - ובתמצית את המרכיבים שזוהו כפחות בולטים בקורפוס: מסוגלות (19%), תקווה (14%) ורגיעה (11%). לגבי כל מרכיב, נציג תחילה את הטקסטים שזוהו כמקדמים את מרכיבי החוסן החברתי, אשר בלטו בשכיחותם בהשוואה לטקסטים שזוהו כפוגמים במרכיבי החוסן החברתי (87% לעומת 13%, בהתאמה).

1. הגברת תחושת הביטחון: "אתם לא מפחדים וגם אנחנו לא!"

המרכיב הדומיננטי ביותר שזוהה בתוכני היצרנים בקורפוס הוא הגברת תחושת הביטחון (29% מהטקסטים), כאשר 92% מהטקסטים תחת מרכיב זה זהו כמקדמי חוסן. במהלך הניתוח זיהינו הדהוד של הנרטיב הרווח בתקשורת הממוסדת, הנוגע למצב הביטחוני המסוכן בעוטף עזה, אך חתירה תחתיו. בטקסטים בלטו התייחסויות לצמד המילים "עוטף עזה" ותיאורים מגבירי תחושת ביטחון. להלן דוגמאות:

1.1 מקום מקסים במיקום בעייתי לכאורה לתושבים ולבאים להתארח - "עוטף עזה". לא מסכים, לא הרגשתי ככה בכלל! [...] אם היה עוד ★ הייתי נותן בשמחה 6

1.2 שטח ענק ובלתי נגמר של ירוק, ממש הגליל של הדרום! פשוט עוול הביטוי הזה עוטף עזה. סתם מלחיץ בלי שיש סיבה. כל כך שקט ופסטורלי פה! [...] נחזור גם בשנה הבאה [...]

במהלך מצבי חירום ואחריהם מתערערת תחושת הביטחון. כשהטקסטים היצרניים, המבוססים על חוויות אישיות, מספרים שישנה הגנה מספקת, ללא סכנות או איומים אפשריים - מתחזקת תחושת הביטחון. אברהם וכתר (Avraham & Ketter, 2008) מציגים מספר אסטרטגיות שיווק לשיפור הדימוי של ערים ומדינות במשבר. אחת מהן עוסקת במקורו של המסר, תוך התייחסות לכך שסיקור של מרחבים פריפריאליים בתקשורת ההמונים נוטה להיות שטחי ולהתמקד בהיבטים שליליים. כתגובה לכך המחברים מציעים להתמקד בערוצי תקשורת אלטרנטיביים, אשר יכולים להעביר מסרים ישירות, ללא מעורבות של סוכני התיווך המסורתיים בתקשורת הממוסדת. הטקסטים שהוצגו לעיל מדגימים אסטרטגיה זו, כמו גם אסטרטגיה נוספת שהוצעה בספר - התמקדות במסר עצמו. הטקסטים התייחסו ישירות לכינוי מסוים - עוטף עזה - המתאר מרחב נתון ומעורר קונוטציות ודימויים מסוימים, וניסו לשפר את הקונוטציות והדימויים הללו. פרקטיקה זו רלוונטית במיוחד בתעשיית התיירות, שבה מטיילים ותיירים נוטים לבסס החלטות על תמ", שכן אין ביכולתם לבדוק מראש ובצורה פיזית יעדים, אתרים ומקומות (Nguyen & Coudounaris, 2015).

יש לציין שבהגדרות המרחביות של גוגל מפות לא מופיע הביטוי "עוטף עזה". כשהטקסטים היצרניים מזכירים שהאתר נמצא בעוטף עזה (תיאור מרחבי, אזור גבול), או שהתקופה היא מעט אחרי מבצע צבאי (תיאור זמן) - "למרות שאנחנו מעט אחרי שומר החומות", ו"לא מסוכן פה בכלל" (תיאור מצב), הם מתייחסים למה שמטיילים מישראל ומרחבי העולם ככל הנראה חושבים ויודעים על תיירות גבולות בכלל ובאזור זה בפרט:

- 1.3 ממוקם בעוטף עזה ולמרות שאנחנו מעט אחרי שומר החומות, לא מסוכן פה בכלל [...]
- 1.4 נווה מדבר באמצע הישימון. שום קשר לאזור עימות! [...]
- 1.5 איזה קסם של מקום. חווה חקלאית בתלמי יוסף בעוטף עזה שהוסבה לתיירות. בטוח פה מאד חשוב לציין [...]
- נמשיך בהצגת דוגמאות המתייחסות למשבר הקורונה, שסווגו תחת מרכיב תחושת הביטחון:
- 1.6 הגענו לפה אחרי המלצות חמות שקיבלנו מחברים. מה יש לומר? צריכים ללמוד מהחברה כאן בדרום! גם אחרי הסגר הממושך החברה עובדים פה כמו מכונה משומנת היטב! [...] לרגע לא חששנו למרות התיאורים המלחיצים בתקשורת על מקדם ההדבקה. האחראים פה מקפידים על מסכות כמו שצריך. רק בבקשה לא לזרוק אותן בשטחים הפתוחים. בואו בהמונים!
- טקסט זה מעיד על מעורבות גבוהה וחיוניות של היצרן, ומניע לפעולה: הם (מפעילי האתר) מקפידים על ההנחיות, ולכן אנו (כמבקרים) מרגישים בטוחים. תיאור החוויה לא רק חיובי מאוד, אלא גם מלווה בהמלצה (הוראה) מפורשת ונלהבת להגיע לאתר ("בואו בהמונים!"). מעניין שבטקסט מוזכרת ה"תקשורת" על דרך ההנגדה - למרות התמונה הקודרת שהיא מציירת, ה"המלצות חמות שקיבלנו מחברים", וגם המציאות, מוכיחות שאין סיבה לחשש.
- בטקסטים דומים בלשו התייחסויות לכללי ההגינה ולשמירה על הבריאות בהתאם להנחיות המקצועיות: "יש כוירים נגישים לשטיפת ידיים לילדים", "הערכנו את ההקפדה על המסכות", "המקום פועל בהתאם לתו הסגול" ועוד. ברבים מהטקסטים המשוכיכים למרכיב זה נטען שההתנהלות באתרים מגינה על המבקרים מפני הידבקות בנגיף, ואף צוין כי האתרים נמצאים במרחבים פתוחים, שמשרים תחושת ביטחון בנוגע למחלת הקורונה, עקב הימנעות מחללים סגורים וצפופים. הטקסטים הדגישו כי האתרים "מרווחים" וממוקמים ב"שטחים פתוחים". לדוגמה:
- 1.7 מקום חלום בדרום הישראלי! שטחים בלתי נגמרים של טבע כאילו מעולם לא הייתה פה נפש חיה. ממש אירופה בארצנו הקטנה בלי שום חשש מהקוביד הארור [...]
- 1.8 יער עצום, טבעי, יפיפה, עשיר במסלולים להכרת הצומח והחי. עברתי על הביקורות בגוגל וכל מה שכתוב נכון [...] השטח עצום, אין התקהלויות [...]
- 1.9 [...] מתאים במיוחד בתקופת הקורונה שמחפשים מה לעשות עם הילדים בלי להידבק [...]

1.10 מקום מרתק, מרווח ומעורר השראה [...] בייחוד עכשיו כשמחפשים אטרקציות באוויר הפתוח! מגוון של תחנות מעניינות ומלמדות (במיוחד לעכברי העיר כמונו) המציעות שילוב של חקלאות מסורתית, כפרית וחדשנית. חוויה מומלצת מאד [...]

נראה שהטקסטים מעידים על קשר חיובי בין אזורי הספריפריה לסכנות הייחודיות של מגפת הקורונה.

עם זאת, מקצת הטקסטים שסיווגנו וניתחנו תחת מרכיב זה (8%) ביטאו מסרים מעכבי חוסן, וכך תפקדו כטקסטים דיספונקציונליים בנוגע למצב הביטחוני. בטקסטים התבטאו חששות הקשורים למיקום האטרקציה - ליד עזה וגדר הגבול, תסכול מכך שאין ממ"ד בסביבה, תחושה שנוכחותם של חיילי צה"ל יוצרת אווירה מלחיצה, ועוד. בטקסטים הדיספונקציונליים בוטאו רגשות של לחץ, אכזבה ופחד, ולעיתים, כפי שניתן לראות בדוגמה הבאה, הופיעו בהם גם הכללות:

1.11 לא חוזר למקום המפחיד הזה. אולי מתאים יותר לתושבי הדרום. בטח לא לנסיעה של שעה פלוס מהמרכז. קודם כל פחד אלוהים הבומים האלה. דבר שני, יש שם סך הכל מים מעופשים וקצת דשא. פארק הירקון שווה בהרבה. קרוב וגם הכניסה בחינם... סתם בולשיט

בדומה לטקסטים האחרים, גם טקסט זה (שליווה דירוג של כוכב אחד) משופע בתיאורי מרחב ואזכורי מקומות, אולם הוא יוצר הנגדה דיכוטומית, שלילית ומפורשת בין המרחבים המוזכרים: מצד אחד "המקום המפחיד הזה" הקשור ל"תושבי הדרום", ומצד שני "המרכז" ו"פארק הירקון". היעד מתואר כמפחיד ומרתיע מבחינת ביטחון אישי, אך גם כלא אטרקטיבי באופן כללי ("מים מעופשים וקצת דשא"). זוהי הערכה שלילית של היעד, המשמשת בסיס לדיס-המלצה תוך התייחסות מרחיקה ומתנשאת ל"תושבי הדרום". למעשה, באמצעות השוואה בין האתר במרחב הספריפריאלי לאתר במרכז, הטקסט מחזק תפיסות נפוצות של מרחבים פריפריאליים כנחותים לעומת מרחבים במרכז, בהתאם לממצאיהם של מחקרים רבים (שבטי, 2013; Avraham, 2003).

2. לכידות חברתית: "אתם לא לבד, כל העם אתכם!"

המרכיב הדומיננטי השני שזיהינו בקורפוס הוא לכידות חברתית (27%), כאשר 96% מהטקסטים המשויכים אליו זוהו כמקדמי חוסן. הטקסטים ביטאו תחושת אחווה לצד רצון לתמוך חברתית, כלכלית ורגשית בתושבי העוטף והערכה למתגוררים במרחבים הספריפריאליים הדרומיים. בטקסטים הופגנה סולידריות עם מצבם של בעלי העסקים (ו) המתגוררים באזור, כמו גם שותפות גורל, באמצעות רטוריקה של אחווה קבוצתית

גוף ראשון רבים) דוגמת "נעבור את זה יחד", "נשוב ונטייל פה", "נמשיך לבקר ולתמוך". נוסף על כך זיהינו פנייה ישירה לתושבי העוטף: "בזכותכם אנחנו כאן", וכן ציון סיבות ומניעים ראויים לביקור: "חובה לעזור לעסקים המקומיים", "תגיעו ללמוד איך עושים את זה מאנשי עוטף עזה", ועוד. ב-13% מהטקסטים תחת מרכיב זה מצוין מהיכן הגיעו המבקרים (בעיקר מיישובים במרכז הארץ) במטרה לתמוך בתושבי העוטף. כך מודגם למעשה מרכיב הלכידות החברתית:

2.1 [...] שוש המדריכה אירחה והסבירה בסבלנות ובאהבה. קיבלנו בדיוק את מה שפורסם. הגענו מרמת גן, משפחה מגיל שנה וחצי עד 90 והתאים לכולנו. עטפו אותנו בעוטף עזה! חזית ועורף לב אחד!

2.2 [...] כבר נהייתה אצלנו מסורת של פעם בשנה שמבקרים בדרום אדום, האמת בעיקר כדי לתמוך בתושבי המקום ובעסקים המקומיים. שווה ביקור!

2.3 קטיף תותים טעימים ומשובחים והכי חשוב- תוצרת כחול לבן הישר מחקלאי עוטף עזה הגיבורים שלנו

2.4 כרגע אין תנועה תיירותית גדולה במקום. ודווקא בגלל זה אני ממליץ להגיע ולפרגן ולתמוך. הסגרים קשים לבעלי העסקים ובמיוחד בפריפריה

הטקסטים המשוויכים למרכיב זה מתארים התגברות על מכשולים ואתגרים. רבים מהם עושים שימוש בצמדי מושגים כמו 'אנחנו ואתם', 'הטבע והאדם', 'האדם והאל' או 'ישראל ויתר העמים', שנועדו לחזק, לרגש ולקדם חיבור חברתי. לפי בוננו (Bonanno, 2005), לכידות חברתית מתבטאת באמצעות הבעת תמיכה וקרבה חברתית הגורמות לפרט לחוש שהוא חלק מקהילה בעלת מטרות ואמונות משותפות. במחקר הנוכחי זיהינו חזרה על ביטויים כמו "עם ישראל חי", "הגאווה שלנו", "ארצנו הקטנטונת", "כחול-לבן", "ציונות", "חלוציות" וכדומה, המעידים על קשר בין המבקרים/מטיילים ובין המקומיים, תוך ניסוח אג'נדה פטריוטית.

הטקסטים הנוגעים למשבר הקורונה תחת מרכיב זה מדגישים הקפדה על הנהלים, חבישת מסכות ואי-התקהלות (כפי שמודגם גם בטקסטים המשוויכים למרכיב הגברת תחושת הביטחון). סיווגנו אותם תחת מרכיב הלכידות החברתית משום שהם מביעים בעיקר דברי שבח, עידוד, תמיכה והערכה כלפי בעלי העסקים בעוטף עזה:

2.5 מגיע ציון גבוה בעיקר על היוזמה. בול מה שצריך לתקופת הקורונה. תגיעו ללמוד איך עושים את זה מאנשי עוטף עזה! יישר כוח! [...]

2.6 תושבים מקסימים שניכר על פניהם שהתגעגו [התגעגעו] לארח תיירים מבחוץ. יש רפת ומוזיאון והקפדה על מסכות וכל פינה ואווו! [...] הקפדה מרשימה על נהלי הקורונה [...]

מקצת הטקסטים (4%) זוהו כמעכבי חוסן אשר פוגעים במרכיב הלכידות החברתית. בטקסטים מסוג זה מצאנו הבעת כעס על מחירים מופקעים בשל חוסר התחרות לכאורה בעוטף עזה, תיאורים של סטנדרטים נמוכים או של נסיעה ארוכה לדרום שלא שווה את התמורה, ואפילו ביקורת על פעילויות תיירותיות שמנצלות את הסכסוך הישראלי-פלסטיני: "עושה כסף על גב הסיכסוך, חוויה סאחית וממש ממש ילדותית".

3. מסוגלות: "גם אחרי הסגר המחושך החבר'ה פה עונדים כמו מכונה משוחמת היטב"

קידום תחושת המסוגלות מסייעת לקהילה ולפרטים להבין שביכולתם לפתור בעיות, להתגבר על אתגרים וליצור שגרה חדשה. המסוגלות מבוססת על שיתוף פעולה וחשיבה יצירתית, וממחישה את יכולתה של חברה להתארגן ולחזור במהרה למצב יציב. מרכיב המסוגלות התבטא ב-19% מהטקסטים בקורפוס, כאשר 93% מהטקסטים תחת מרכיב זה סווגו כמקדמי חוסן. הטקסטים משקפים מסרים המאשרים ומעצימים את תחושת המסוגלות הקולקטיבית של תושבי עוטף עזה לגבי המצב הביטחוני והחיים באזור:

3.1 מפגש מרתק וחוויתי עם צמרת, תושבת נתיב העשרה. סיפורה האישי והנוגע ללב חושף את החיים של תושבי העוטף בצל הרקטות, הקסאמים ובלוני התבערה. כל הכבוד על ההתמודדות האיתנה! [...]

3.2 חתיכת היסטוריה [...] שווה להיכנס וללמוד שיעור קצר בהתיישבות יהודית. יש מה ללמוד ממכם [מכם] אנשי העוטף [...]

תחושת המסוגלות משפיעה על התנהגות של פרטים וקהילות בדרכים שונות. קהילות בעלות תחושת מסוגלות גבוהה משקיעות מאמץ בביצוע משימות יום-יומיות ומורכבות גם לנוכח קשיים ומכשולים. מנגד, כשתחושת המסוגלות נמוכה הקהילה חשה שאין לה שליטה על אופן התנהלותה ואין בכוחה לשנות את המצב. בקורפוס הנוכחי זיהינו חזרות רבות על צמד המילים "מציאות מורכבת", תוך הבעת הערכה כלפי התושבים המקומיים על יכולתם להתמודד עם משברים:

3.3 הביקור היה מרתק ומרגש מאוד. חשנו הערכה גדולה לתושבי העוטף המגדלים במקום את ילדיהם. תחושה של ציונות במובן המקורי של המושג. תודה והערכה מעומק הלב

הטקסט מציג את עוטף עזה, ובתוך כך את המרחב הספרייראלי, כמקום "של פעם", כזה שמעורר נוסטלגיה (שביט, 2013) ומעיד על אידאולוגיה (Druker Shitrit & Noy, under review). בטקסטים המשויכים למרכיב המסוגלות זיהינו הערכה ופרגון גם לצה"ל ולכוחות הביטחון, אך בעיקר לתושבים שחיים לצד נוכחות צבאית גבוהה באזורם לאורך שנים. מעניינים במיוחד היו הטקסטים שהתייחסו להנחיות המשתנות

הנוגעות למגפת הקורונה ושיבחו את בעלי העסקים ואנשי הקהילה על יכולתם להתאים עצמם אליהן במהירות:

3.4 עם ההנחיות החדשות הייתי חייבת לקחת T.A ויופי שהם נערכו לזה [...] בזמן ההמתנה קיבלתי קפה טעים מאד על חשבון הבית

3.5 הפאב עבר מתיחת פנים בתקופת הקורונה, שאפו על החשיבה הנכונה וההתאמה למצב! היום גם ניתן לבוא לשבת ולסעוד בו את ארוחת הערב. אם מגיעים בשעות היום- יפה ופסטורלי. תגיעו בערב- העצים והתאורה יכשפו אתכם. צירפתי תמונה. כיף גדול. אחלה בירה, אחלה אווירה, אחלה מקום בעוטף.. בהצלחה!

לפי אלרן ואח' (Elran et al., 2015), היערכויות למשברים ואירועי חירום והתאמת ההתנהלות של הקהילה ובעלי העסקים אליהם, תורמות לחוסן ומעידות על מסוגלות גבוהה.

במרכיב זה 7% מהטקסטים היו דיספונקציונליים, והתייחסו כולם למשבר הקורונה. הדירוגים הנמוכים הוסברו בטקסטים כנובעים מאי-הגבלה בכניסה למקומות בילוי ("כנהוג במרכז"), מעלייה במחירים ומאיכות ירודה של התוצרת החקלאית בסיורי קטיף.

4. חתן תקווה: "Place of hope and prayer for peace"

בבסיס מרכיב התקווה ישנה אמונה כי אפשר לשמור על שגרת החיים גם בהווה המאתגר שבו האיזון מופר, וכי בעתיד המצב עשוי להשתפר בזכות פעולות של אנשים, מוסדות (הצבא, גורמים ממסדיים), או אפילו האל. מרכיב התקווה התבטא ב-14% מהטקסטים שדגמנו, ומבין אלה 91% סווגו כמקדמי חוסן. הטקסטים ביטאו אופטימיות ושאיפה לעתיד בטוח, שקט, רגוע וטוב יותר. מרביתם התייחסו למצב הביטחוני, אם כי זיהינו התייחסויות בודדות גם למשבר הקורונה. נתחיל עם טקסטים המשדרים אופטימיות ותקווה בנוגע למשבר הביטחוני:

4.1 [...] הגענו למקום אחרי תקופה קצת מתוחה ואני מקווה שפעם הבאה שנגיע לכאן המציאות תהיה אחרת. בעזרת השם שאנחנו ושכננו נזכה להגיע לימים שקטים וטובים יותר

בטקסט נרטיבי זה מתואר המועד ("אחרי תקופה קצת מתוחה") ומשאלת הלב של כותבו - "מציאות אחרת". הטקסט מתייחס גם לאל ("בעזרת השם"), תוך הבעת השאיפה שתושבי ישראל וגם תושבי עזה יחוו "ימים שקטים". זהו טקסט אופטימי למדי, אופטימיות שמתבטאת גם בהתייחסות לאוכלוסייה הפלסטינית שמעבר לגדר. שאיפות דומות התבטאו בטקסטים אחרים:

- 4.2 אני מאחלת שקט לשני הצדדים, לא מגיע לאף אחד מאיתנו לחיות בסבל
- 4.3 באתי לחזק ויצאתי מחוזק מאחל לכם שקט ושלווה ואינשאללה נזכה לשלום בימינו, אמן
- 4.4 מקום סמוך לגדר עם רצועת עזה המהווה אצל האופטימיים שבינו תקוות אמת לשלום אמת

It was wonderful. My prayer is for peace in the whole land 4.5

טקסטים אלו מהדהדים כמה מממצאי המחקר של צ'ייטין ואח' (Chaitin et al., 2022), שבו ישראלים יהודים תיארו בראיונות יחסי קרבה וקשרים טובים עם תושבי רצועת עזה, והביעו חמלה ואמפתיה למצבם: "המרואיינים הביעו אמפתיה לסבלם של העזתים, שהוצגו כקורבנות תמימים של המשטר" (p. 245). הטקסטים המשויכים למרכיב התקווה פונים כצפוי לעתיד, אל עבר זמן (או זמן־מקום) של שלום, כמעין התרה או פתרון נרטיבי למצוקות בהווה.

משבר הקורונה הוזכר בעיקר בהקשר של סגירת השמיים והיתרונות הטמונים בכך, כפי שמדגים הטקסט הבא:

4.6 וואלה כל כך התבאסתי כשסגרו לנו שוב את השמיים, מי היה מאמין שיש מקום כזה בארץ? דבר טוב אחד יצא לי מזה, אני מכיר מקומות כאלה ומגלה שאפשר לטייל פה בכיף ובנחת. כל העולם סגור ואנחנו הישראלים מטיילים ונהנים מארצנו הקטנטונת והיפה. גאוה

דיספונקציונליות בנוגע למרכיב התקווה נמצאה ב־9% מהטקסטים שסווגו כמעכבי חוסן. כולם התייחסו למצב הביטחוני וביטאו את אכזבת המטיילים ממראות של שדות מפויחים בשל שרפות שגרמו בלוני ועפיפוני תבערה. בטקסטים הובעה ביקורת כלפי שלטון החמאס וזיכרונות של המטיילים מביקורי עבר במקום. מעניין במיוחד הטקסט הבא, שלצד דירוג של 5 כוכבים הכיל תיאור של מראות לא קלים המעוררים פסימיות וחוסר תקווה:

4.7 באנו לרכוב על אופניים ונהנינו מכל רגע [...]. בכמה מקומות ראינו את השחור ההוא, השרוף, מבלוני הטרור הארוכים. נזכרתי בתמונות ובמראות המפויחים מהקיץ האחרון ומזה שלפניו, ולפניו. שמחתי לראות את הירוק והפריחה. שמחתי להבין שהיער מתחדש, מחלים ומוחל. הלואי גם אנחנו נהיה כמותו [...] אבל אני לא אופטימי

בר־עטר (Ben-Atar, 2018) מכנה טקסטים מסוג זה "היגדים משולבים", היות שהם מדגימים פונקציה ("נהנינו מכל רגע") ודיספונקציה ("אני לא אופטימי") גם יחד. זיהינו גם טקסטים דיספונקציונליים שהתמקדו בסכסוך הישראלי־פלסטיני, אשר

הביעו דעות שליליות לגבי המרחב וליוו דירוגים נמוכים. הטקסטים שעסקו באטרקציה הסמוכה לגדר בשם "נתיב לשלום" ביקרו בחריפות את הפעילויות המוצעות והציגו אותן כפתטיות, למשל:

If a path to peace involves any dialogue or consideration of the 4.8 experiences of both sides then this certainly is not it

5. רגיעה: "פתחו את העיניים, נשחו עמוק, הכניסו את האוויר המדברי לריאות ותיהנו מהנוף וההרגע"

תחושת רגיעה מתבססת באמצעות צמצום רגשות שליליים ומתן מידע מרגיע, מעורר שלוה, אופטימי וחיובי. 11% מהטקסטים בקורפוס התייחסו למרכיב הרגיעה, ורובם המכריע (98%) זוהו כמקדמי חוסן. היצרכנים, בין שהם מקומיים שמבקרים באתרים השונים בעוטף עזה ובין שהם תיירים (מישראל או מחוצה לה), מודעים ככל הנראה לפחדים שמתעוררים בקרב מבקרים אחרים נוכח המשברים השונים, שכן זיהינו בטקסטים מסרים מרגיעים ואזכורים מפורשים של סוגי האימים תוך ניסיון להקטיןם:

5.1 לידיעת החוששים ביטחונית, היישוב מרוחק כ 500 מטר מגבול עזה אך רגוע כאן מאד [...]

הטקסט ממוען לקהל יעד סלקטיבי ("החוששים ביטחונית") ומספק עובדה גיאוגרפית ("500 מטר מגבול עזה"), המלווה את תחושת הרוע של הכותב או מונגדת לה. במובן זה הטקסט צופה את חששותיהם של המשתמשים המעיינים בתגובות לאתרים בעוטף עזה. חשוב להדגיש שתמ"י אינו מוגבל לנושאו בלבד, ולעיתים קרובות הוא כולל התייחסות למרחב כולו, ואף לקהילות, היסטוריה או מרחבים שאינם נמצאים בשטח ישראל (להרחבה ר': Druker Shitrit & Noy, under review). מרכיב הגברת תחושת הביטחון מתבטא אף הוא בדוגמה זו. גם בטקסטים אחרים מוזכרת הקרבה לרצועת עזה, המתבטאת באפשרות לתצפית מהאתרים על עזה, תוך הדגשת האווירה השלוה והמרגיעה במקום:

5.2 אחד המקומות היפים והפחות מוכרים בישראל, אולי כי זה בעוטף [...] תצפית לעזה [...]. יש כאן שקט שאין בשום מקום בארץ [...].

בטקסטים אחרים התבססה תחושת הרגיעה באמצעות הצגת מרחבי הטילים השונים באזור כמקומות אידאליים להתנתקות מתחושות הדחק. כך תואר באחד מהם:

5.3 זה המקום המושלם להגיע לשלוות נפש אמיתית. מזרן יוגה, בקבוק מים ופלאפון כבוי זה כל מה שצריך! ממליץ להשתמש בדמיון מודרך ולספור כבשים (או פשוט כלניות), כי יש פה בשפע [...].

גם משבר הקורונה הוזכר בטקסטים ששויכו למרכיב הרגיעה, בהקשר של השפעתו על היצרכנים ותרומת הביקור או הטיוול באזור למצבם הנפשי:

5.4 מקום מדהים לשבת בו לפיקניק עם המשפחה או רק לדייט של שניכם. לבעלת העסק יש סיפור מרתק על מהלך חייה ועלייתה לארץ [...] השכיח את כל המטענים שבאתי איתם אחרי שלושה בידודים רצופים [...] חזרתי הביתה עם שלווה נפש ורוגע שלא ידעתי כבר חודשים!

5.5 הייתי שם בטיוול במסגרת מצומצמת מהעבודה... קבלת פנים מושלמת, אוריה שקטה, הקפדה על תו ירוק, מסכות והימנעות מהתהלכות. חוויה מרגיעה וכיפית שלא תשכח עוד הרבה שנים לטובה. 😊

מחקרים מלמדים שאחת הדרכים להגביר את מרכיב הרגיעה במצבי לחץ ומשבר היא צמצום החשיפה הישירה לדיווחים על אודותיהם (Hobfoll et al., 2015). ואכן, בטקסטים שלעיל מתארים היצרכנים את הטיוולים במרחבים הספריאליים בדרום כ"שבירת שגרה" מועילה, שהעניקה להם תחושת רוגע - אותה עשויים לחוש מי שישמעו בעצתם ויבקרו באתרים אלו.

דיון וסיכום

בשנים האחרונות התפתח גוף מחקר הבוחן את הגורמים המשפיעים על החוסן האישי והחברתי בעולם ובישראל, וכיצד התקשורת מסייעת לחוסן או פוגעת בו. המחקר הנוכחי משלב בין תאוריה עדכנית לנעשה בפלטפורמה דיגיטלית לשם זיהוי מרכיבי החוסן החברתי בתמ"י בגוגל מפות (ברמת פונקציות ודיספונקציות). המחקר התמקד בטקסטים שכתבו ושיתפו תיירים, מבקרים ותושבי המקום בפרופילים של אטרקציות ואתרי בילוי פופולריים הממוקמים בעוטף עזה - אזור שתושביו חיים במציאות ייחודית ומורכבת של "שגרת חירום מתמשך". ממצאי המחקר מראים כי הטקסטים מדגימים את כל חמשת מרכיבי החוסן שניסחו הובפול ואח' (Hobfoll et al., 2021), וכי טקסטים הנחשבים כמקדמים את מרכיבי החוסן החברתי היו שכיחים יותר מטקסטים הנחשבים כמעכבים אותם. המרכיבים הדומיננטיים ביותר בטקסטים היצרכניים היו "תחושת ביטחון" (29%) ו"לכידות חברתית" (27%), ואחריהם - "מסוגלות" (19%), "תקווה" (14%) ו"רגיעה" (11%).

בטקסטים שנוחתו נמצאו התייחסויות מגוונות למשברים השונים שחווה האוכלוסייה בפריפריה הדרומית, ובפרט באזור עוטף עזה, ובהן בלטו ביטויי התרשמות משמירת הרצף התפקודי ויכולת ההתמודדות של תושבי האזור ובעלי העסקים המקומיים עם המציאות המאתגרת. זוהו בהם מסרים של היעדר סכנה ושל הגנה מפני אימונים

אפשריים (הגברת תחושת הביטחון), הבעה מפורשת וישירה של תמיכה וסולידריות עם תושבי העוטף (לכידות חברתית), התפעלות מההתאמות שביצעו בעלי העסקים (מסוגלות), אמונה ושאיפה לעתיד טוב יותר (תקווה) ומתן מידע אופטימי וחיובי לגבי המרחב (רגיעה). ממצא מעניין נוגע לכך שמחד גיסא זיהינו תחת מרכיב הלכידות טקסטים שמביעים הערכה והכרת תודה לתושבים על שהם מתגוררים באזור כה מורכב מבחינה ביטחונית; ומאידך גיסא, המרכיב הבולט ביותר בקורפוס היה הגברת תחושת הביטחון, באמצעות ביטויים רבים המציירים תמונה מנוגדת לכך: "לא מסוכן פה", "בטוח לטייל כאן", "אין מה לחשוש" ועוד.

המחקר מציע כמה חידושים. ראשית, בעוד מחקרים קודמים על עוטף עזה נטו להתמקד בתקופות מוגבלות, של מבצעים צבאיים, במחקר זה נותחו תכנים שנכתבו ב"שגרת חירום מתמשך". שנית, המחקר בחן שני משברים בעלי אופי שונה: משבר בריאותי בעקבות מגפה עולמית, ומשבר ביטחוני מקומי הקשור במיקום ספריפריאלי דרומי. כמו כן, הקורפוס המחקרי מבטא נקודת מבט של תושבים, מבקרים ומקומיים "מן השורה", ולא ערוצי תקשורת ממוסדים. הטקסטים הם ספונטניים, הופקו שלא במסגרת מחקרית ומדגימים "תקשורת אל" וגם "תקשורת מאת". המחקר מצביע על הפוטנציאל הרב הגלום בתמ"י בגוגל מפות ככלי תקשורת לביטוי ולהעברת מסרים מקדמי ומעכבי חוסן. מגבלת המחקר טמונה בעובדה שה"שחקנים" השונים - התיירים והמבקרים - אשר השיח הספונטני שלהם עמד במרכזו, בחרו לבקר באטרקציות באזור עוטף עזה, מה שעשוי לרמז שגישתם כלפי האזור הייתה חיובית מלכתחילה. במחקרים עתידיים כדאי לכלול סקרים וראיונות עם כותבי תמ"י בגוגל מפות, וכן עם בעלי עסקים תושבי העוטף, הקוראים ביקורות על האטרקציות שבבעלותם בפלטפורמות הערכה שונות. מלבד זאת, אנו מציעים שבמחקרי המשך יבחן השיח הדיגיטלי בפלטפורמות הערכה מקוונות נוספות, מה שיוסיף פרטים ועושר לתמונת הפעילות בסביבה דיגיטלית בקרב יצרנים מהעולם ומישראל המטיילים באזור עוטף עזה.

שנית, בהתאם למזמיניות של הפלטפורמה המרחבית שבה שותפו הטקסטים, ניתוח הטקסטים חושף שיח (תמ"י) ממורחב. רכיבי החוסן החברתי שזוהו מלמדים על שיח מרחבי עשיר, הכולל ציוני מקומות, כינוי רמז המורים על קרבה או ריחוק, ביטויי הערכה וביקורת המעידים על עמדות שונות כלפי מרחבים, אתרים וקהילות. עושר זה מרמז על תפקידם של היצרנים בהבניה ובתיווך דיגיטלי של מרחבים, ובפרט בפלטפורמה ממוקדת מקום של מיפוי גיאוגרפי. כפי שמעידים רכיבי החוסן שזוהו ונותחו, היצרנים, כמו גם התוכן שהם מפיקים, מתכתבים עם המידע המרחבי שמספקת הפלטפורמה, משלימים אותו וטוענים אותו במשמעות. למרות ההכרה בכוחו של השיח בפלטפורמות הערכה דיגיטליות ("מלמטה-למעלה") וביכולתו

להבנות זהויות, חוויות, מרחבים וקהילות, הוא טרם נחקר בהקשר של חוסן חברתי במרחבים ספיריטואליים בישראל; זוהי תרומה ייחודית נוספת של המחקר הנוכחי.

לבסוף, מצאנו כי בשיח התקשורת דיגיטלי בגוגל מפות, אזור עוטף עזה הופך ממקום גיאוגרפי למקום סימבולי. ממצא זה תואם מחקרים שהראו כיצד השיח המקוון בסביבה דיגיטלית הנוגעת לאזור גיאוגרפי מסוים הופך פעמים רבות לפעילות סימבולית-קהילתית שהיא למעשה אקטיביזם דיגיטלי (למשל, Bonilla & Rosa, 2015). מחקרנו מעלה כי מרחב סימבולי זה מקבל מטען רגשי נכבד, או כפי שנכתב באחד הטקסטים: "חזית ועורף לב אחד".

רשימת המקורות

- אביטן, ז' (2009). ביטחון לאומי וחברה אזרחית בישראל. בתוך ר' פדהצור, א' פרידמן וא' עופר (עורכים), **החברה בישראל והביטחון הלאומי** (עמ' 33-37). קרן פרידריך אברט.
- אייכנר, א' וסניור, א' (2020, 20 במרץ). למי מותר לצאת? כמה נוסעים במכונית? המדריך לתקנות החירום. [Ynet. https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5698364,00.html](https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5698364,00.html)
- בוטוש, נ' (2020). **המשבר בענף התיירות בעקבות התפרצות נגיף הקורונה**. הכנסת: מרכז המחקר והמידע. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/762d97a8-0b73-ea11-8113-00155d0af32a/2_762d97a8-0b73-ea11-8113-00155d0af32a_11_13770.pdf
- בן נשר, א', להד, מ' ושחם, י' (2002). **דו"ח תוצאות סקר עבור משרד הרווחה: ארגונים, פעילויות ומרכיבי חוסן בפרויקט קהילתי שח"ק**. המרכז לפיתוח משאבי התמודדות.
- בן-עטר, א' (2017). "שמרו על עצמכם שם בדרום": היפוך תפקידים בשיח שבין שדרני הרדיו החינוכי והמאזינים בזמן חירום. **מסגרות מדיה**, 16, 61-84.
- בן-עטר, א' (2019). **משדרים תחת אש: רדיו חינוכי במצבי חירום**. פרדס.
- בן-עטר, א' ובן-אשר, ס' (2018). "עוטף עזה או חוטף עזה": שיח ספונטני של שדרני הרדיו החינוכי בזמן חירום. **עיונים בשפה וחברה**, 11(1), 127-145.
- בן-עטר, א', גזלנגרמן, ר' ובן-אשר, ס' (2021). "אנחנו לא פיונים בלוח שחמט": ההתנגשות בין קולו של הממסד לקולות תושבי עוטף עזה ברשתות החברתיות. **עיונים בשפה וחברה**, 14(2-1), 100-117.
- גונן, ע' וחסון, ש' (1974). הבדלים עדתיים בשינוי מקום מגורים: שינוי העולים בשולי ערים בינוניות בישראל. **מגמות**, 3, 310-315.

דורי הכהן, ג' (2012). "תודה לכתבנו": היבטים אינטראקציוניים בסיפור החדשותי בטלוויזיה. בתוך מ' חמו, מ' בלונדהיים ות' ליבס (עורכים), **תקשורת כשית: עיונים בשפה ומדיה** (עמ' 320-350). מאגנס.

הרמן, ת', ענבי, א', כפלן, י' וספוז'ניקוב, א' (2021). **מדד הדמוקרטיה הישראלית**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/37994>

ויצטום, ד' (2006). **מהדורה מיוחדת: שידורי הטלוויזיה בעתות מצוקה**. כתר.

טל, ש' וקולינס-קריינר, נ' (2013). תיירות אופל - מאפייני מבקרים ודפוסי ביקור לאחר השרפה בפארק הכרמל. **אופקים בגיאוגרפיה**, 84, 159-176.

יגנה, י' (2021, 13 בספטמבר). בנט, אל תמרח אותנו בעוטף עזה: דין שדרות לעולם לא יהיה דין תל

אביב. וואלה. <https://news.walla.co.il/item/3459778>

ישראלי, צ' (2020). **מדד הביטחון הלאומי: מגמות בדעת הקהל בישראל**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.

כהן, א' (2015). **החוסן הקהילתי - פיתוח מדדי הערכה** [עבודה לשם קבלת תואר דוקטור]. אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

לב-און, א' (2010). **תפקודי המדיה החדשים בשעת חירום: המקרה של מלחמת לבנון השנייה**. מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה.

לביא, א', אלרן, מ', סואעד, ח' ואבן, ש' (2021). **חוסנה של החברה הערבית בישראל במשבר הקורונה**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.

לביא, ת', נוטמן-שוורץ, א' ודקל, ר' (2015). "מרחב מוגן": התערבות טיפולית במציאות טראומטית משותפת. **חברה ורווחה**, לה(2), 261-284.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2022, 26 בדצמבר). **מדד הפריפריאליות של יישובים ושל רשויות מקומיות, 2020 - הודעה לתקשורת**. https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2022/420/24_22_420b.pdf

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2023). **מדד חברתי-כלכלי**. <https://www.cbs.gov.il/he/subjects/Pages/%D7%9E%D7%93%D7%93-%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99-%D7%A9%D7%9C-%D7%94%D7%9B%D7%9C%D7%9B%D7%9C%D7%99-%D7%A9%D7%9C-%D7%94%D7%A8%D7%A9%D7%95%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%9E%D7%A7%D7%95%D7%9E%D7%99%D7%95%D7%AA.aspx>

המשרד לפיתוח הפריפריה, הנגב והגליל (2022). **עוטף עזה**. <https://negev-galil.gov.il/searc> [h/?q=%D7%A2%D7%95%D7%98%D7%A3+%D7%A2%D7%96%D7%94](https://negev-galil.gov.il/searc/h/?q=%D7%A2%D7%95%D7%98%D7%A3+%D7%A2%D7%96%D7%94)

- משרד ראש הממשלה (2020). **תכנית לחיזוק החוסן האזרחי בשדרות וביישובי "עוטף רצועת עזה" לשנים 2021-2022 ותיקון החלטות ממשלה.** https://www.gov.il/he/departments/policies/dec566_2020
- פדן, כ' ואלרן, מ' (2018). **יישובים ב"עוטף עזה" - מקרה בוחן לחוסן החברתי בישראל (2006-2016).** המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- קלמן-הלוי, מ' ומסרמן-אזולאי, ר' (2020). **כנפיים של תקווה: מודל התערבות לצוותים חינוכיים - התמודדות עם השפעות שגרת חירום מתמשך. פסיכולוגיה עברית.** <https://www.hebpsy.net/articles.asp?id=4044>
- רוזנטל, ר' (2012). **בין תדמית למציאות. פנים: כתב עת לתרבות, חברה וחינוך, 57, 2.**
- רוסט, א', ביבי, א' וצור, י' (2016). **ברומטר ספיר 2016: מדד תחושת החוסן של תושבי עזה.** המכללה האקדמית ספיר.
- רשות המסים בישראל (2019). **הטבות מס ביישובים לשנת 2019 - סעיף 11 לפקודת מס הכנסה.** https://web.archive.org/web/20190325154038/https://taxes.gov.il/incometax/documents/hanhayotmaasikim/maasikim170119_acc.pdf
- שביט, ז' (2013). **שובו של המקום הכפרי? בתוך ז' שביט, א' ששון-לוי וג' בן-פורת (עורכים), מראי מקום: זהויות משתנות ומיקומים חברתיים בישראל (עמ' 313-346).** מכון ון ליר.
- שמאי, ש', ארנון, ש', גרינברג, ז' ושגל, י' (2015). **יזמויות בכפרים יהודים וערבים בפריפריה הצפונית של ישראל. סוגיות חברתיות בישראל, 19, 176-206.**
- Avraham, E. (2003). *Behind media marginality: Coverage of social groups and places in the Israeli press.* Lexington.
- Avraham, E., & Ketter, E. (2008). Will we be safe there? Analyzing strategies for altering unsafe place images. *Journal of Place Branding and Public Diplomacy, 4*(3), 196–204.
- Ben-Atar, E. (2018). On-air under fire: Media and community resilience in post-heroic wars. *Israel Affairs, 24*(4), 593–614.
- Bonanno, G. (2005). Resilience in the face of potential trauma. *Current Directions in Psychological Science, 14*, 135–138.
- Bonilla, Y., & Rosa, J. (2015). Ferguson: Digital protest, hashtag ethnography, and the racial politics of social media in the United States. *American Ethnologist, 42*(1), 4–17.
- Borrego, A., & Navarra, M. (2021). What users say about public libraries: An analysis of Google Maps reviews. *Online Information Review, 45*(1), 84–98.

- Chaitin, J., Steinberg, S., Avlagon, E. & Steinberg, S. (2022). *Routine emergency: The meaning of life for Israelis living along the Gaza border*. Springer.
- Chesak, S. S., Khalsa, T. K., Bhagra, A., Jenkins, S. M., Bauer, B. A., & Sood, A. (2019). Stress management and resiliency training for public school teachers and staff: A novel intervention to enhance resilience and positively impact student interactions. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 37, 32–38.
- Curtis, M., & Chertoff, M.S. (1977). *Israel: Social structure and change*. Transaction.
- Dennhardt, S. (2014). *User-generated content and its impact on branding how users and communities create and manage brands in social-media*. Springer.
- Drory, Z., Lewin, E., & Ben-Ari, E. (2017). Kibbutz under fire: Back to the days of sickle and bayonet. *Israel Studies*, 22(2), 121–144.
- Druker Shitrit, S. & Noy, C. (under review). "Come support the locals!": Mediating peripheral spaces on Google Maps via user generated content. *Convergence*.
- Elran, M., Israeli, Z., Padan, C., & Altshuler, A. (2015). Social resilience in the Jewish communities around the Gaza strip envelope during and after Operation Protective Edge. *Military and Strategic Affairs*, 7(2), 3–5.
- Fonseca, F. P., & Ramos, R. A. (2012). Heritage tourism in peripheral areas: Development strategies and constraints. *Tourism Geographies*, 14(3), 467–493.
- Gelbman, A. (2008). Border tourism in Israel: Conflict, peace, fear and hope. *Tourism Geographies*, 10(2), 193–213.
- Gigi, M., & Tzfadia, E. (2023). Frontieriphery: An anti-ontological approach to intersectional investigation. *Ethnopolitics*. <https://doi.org/10.1080/17449057.2023.2176586>
- Greene, R. (2002). Human behavior theory: A resilience orientation. In R. Greene (Ed.), *Resiliency: An integrated approach to practice, policy and research* (pp. 29–62). National Association of Social Workers Press.
- Hobfoll, S. E., Stevens, N. R., & Zalta, A. K. (2015). Expanding the science of resilience: Conserving resources in the aid of adaptation. *Psychological Inquiry*, 26(2), 174–180.

- Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C. C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., Friedman, M., Gersons, B., Jong, G., Layne, C. M., Maguen, S., Neria, Y., Norwood, A. E., Pynoos, R. S., Reissman, D., Ruzek, J. I., Shalev, A. I., Solomon, Z., Steinberg, A. M., & Ursano, R. J. (2021). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 84(4), 311–346.
- Inkson, C. (2019). Unplanned expansions: Renting private homes to tourists. In A. Smith & A. Graham (Eds.), *Destination London: The expansion of the visitor economy* (pp. 37–59). University of Westminster Press.
- Kaplan, D. (2009). The songs of the siren: Engineering national time on Israeli radio. *Cultural Anthropology*, 24(2), 313–345.
- Karantzas, G. C., Feeney, J. A., Agnew, C. R., Christensen, A., Cutrona, C. E., Doss, B. D., Eckhardt, C. I., Russell, D. W., & Simpson, J. A. (2022). Dealing with loss in the face of disasters and crises: Integrating interpersonal theories of couple adaptation and functioning. *Current Opinion in Psychology*, 43, 129–138.
- Kimhi, S., Hantman, S., Goroshit, M., Eshel, Y., & Zysberg, L. (2012). Elderly people coping with the aftermath of war: Resilience versus vulnerability. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 20(5), 391–401.
- Kuczynski, K. (2021, February 26). The ultimate guide to Google reviews. *Message Desk*. <https://messagedesk.com/blog/google-reviews/>
- McQuire, S. (2019). One map to rule them all? Google Maps as a digital technical object. *Communication and the Public*, 4(2), 150–165.
- Nguyen, K., & Coudounaris, D. (2015). The mechanism of online review management: A qualitative study. *Tourism Management Perspectives*, 16, 163–175.
- Niezdoda, A. (2013). Prosumers in the tourism market: The characteristics and determinants of their behaviour. *Poznan University of Economics Review*, 13(4), 130–141.
- Norris, F., Stevens, S., Pfefferbaum, B., Wyche, K., & Pfefferbaum, R. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41, 127–150.
- Noy, C. (2015). *Thank you for dying for our country: Commemorative texts and performances in Jerusalem*. Oxford University Press.

- Ross, G. (2003). *Beyond the trauma vortex: The media's role in healing fear, terror and violence*. North Atlantic Books.
- Steinert, S. (2021). Corona and value change: The role of social media and emotional contagion. *Ethics and Information Technology*, 23(1), 59–68.
- Su, C. (2020). Feeling the catastrophe: the interplay between emotional storytelling and journalistic authority in the televisual construction of natural disasters. *Asian Journal of Communication*, 30(5), 363–385.
- Toffler, A. (1980). *The third wave*. Bantam books.
- Tzfadia, E., & Gigi, M. (2022). Peripherality. In D. Filc & G. Ben-Porat (Eds.), *Handbook on contemporary Israel* (pp. 448–459). Routledge.
- Vasquez, C. (2014). *The discourse of online consumer reviews*. Bloomsbury Academic.
- Van der Zee, E., & Bertocchi, D. (2018). Finding patterns in urban tourist behavior: A social network analysis approach based on TripAdvisor reviews. *Information Technology and Tourism* 20(1–4), 153–180.
- Vinrab, A. (2021). *The south of Israeli demographic and social profile*. Taub Center for Research of Social Policy in Israel. <https://www.taubcenter.org.il/research/a-sociodemographic-profile-of-the-south-heb/>